

In memoriam Görömbei András

Gróh Gáspár

Déry Tibor 1919-ben Ady-tól mint „az utolsó nemzeti költőtől” búcsúzott. Az eltelt évszázad során volt néhány alkalom, amikor újabb és újabb nemzeti költők-írók hagytak minket itt, sokszor és sokan gondolhatták, hogy az éppen távozott volt közülük az „utolsó”. Az ifjú, inkább még csak süvölvény írópalántának számító Déry a „nemzeti költő” megnevezéssel a maga módján azokkal szemben tüntetett, akik Ady-t nemzetietlenséggel, kozmopolitizmussal és más hasonlókkal

megbélyegezve akarták kihagyni a nemzeti kánonból. Alighanem így lett nagyobb igazsága, mint ahogy maga is gondolta, amiben az is szerepet kapott, hogy gondolatmenetének sarkalatos eleme volt az, hogy legkétségbeesettebb pillanataiban Ady önmagában az utolsó magyart látta.

Hogy miért juthat ez eszünkbe most? Azért, mert elment közülünk valaki, akiben sok okból „az utolsó nemzeti irodalomtörténész” láthattuk. Görömbei Andrásnak már csak a művei vannak velünk.

Hogy halálával mi veszett el: igazából még nem tudhatjuk. Arról van ismeretünk, hogy mit hagyott ránk: könyvei hosszú sorát, szerkesztői és irodalomszervezői életművét, iskolateremtő egyetemi tanári évtizedeinek kitörölhetetlen hatását, személyes varázsának emlékét. Az a ritka ember volt, akinek pusztán léte jobbá tett minket, akinek feddhetetlen moralitása, szeretetet és tisztességet sugárzó lény erkölcsi szabadcsapatként védelmezett minket is. Lebírhatatlan szelídsége megerősítette azokat, akik közelebbi kapcsolatba kerültek vele, neve jelszóvá vált: kimondásával addig idegen emberek rögvest egyazon szellemiség körébe tartozónak tekinthették magukat.

A nemzeti sorskérdések, a határon túli magyarság, a népi kultúra és a történelem alá szorult irodalmi képviselő, az alulso Magyarország, a „népi írók” irodalma, a harmadik út, egészében a nemzet és az irodalom, az irodalom és az erkölcs kapcsolata volt az, ami életművét meghatározta. Ebben a gondolkörben élt, ebben volt otthon, ebből építette önmagát. Tagoltságában is osztatlanul élt benne mindez, ennek az egységnek a jegyében vizsgálta a műveket, ezen a szűrőn át épültek belé az alkotások. Ami azt jelentette, hogy mindebben olyan értékeket keresett és látott, amelyeket valóságosnak és kétségbevonhatatlannak tekintett.

Az irodalom így a nemzet morális küzdelmének, élethalálharcának színtere volt számára. Nem lehetett más: abban a korban, amikor gondolkodásmódja kialakult, a nemzet szabadságtörekvései, annyira, amennyire, csak áttételesen jelenhettek meg. A magyar művelődéstörténetet, hagyományokat tekintve magától értetődik, hogy az egyik legfontosabb ilyen küzdőtér az irodalom lehetett.

Nem tudjuk, hogy más körülmények között miként alakulhatott volna Görömbei András sorsa, gondolkodása. Azt viszont tudjuk: jól sáfárkodott talentumával, hűséggel, odaadással, bátran állította eszményei szolgálatába képességeit.

Így kellett tennie, másként nem tehetett. Sokan ismertük szörnyű és mégis katartikus történetét, amit utóbb egy rádiós beszélgetésben is elmondott. Édesapját 1956 után elhurcolták, véresre, rokkanttra verték. Amikor megalázva, meggyötörve hazakerült, édesanyjuk megmosdatta, majd odahívta fiait, hogy lássák, mit tettek apjukkal. Szavak nélkül is felszólítás volt ez. Nem a bosszúra, hanem az emberi és isteni törvények tiszteletére, védelmére. Balladai történet, életre szóló lecke. Föl lehet magasztosulni és bele lehet roppanni. Görömbei András fölmagasztosult, amihez az is kellett, hogy valami őrcsillag vagy őrangyal vigyázzon rá. Ilyen előzményekkel nem vették fel a közeli középiskolákba? Elkerült Győrbe, a bencésekhez, mert az egyházi gimnáziumot nem kötelezte ez a tiltás. Utána pedig nem egy ideológiailag semleges szakon tanult tovább, nem mérnök, orvos, természettudományt oktató tanárnak jelentkezett, hanem a bölcsészkarra. Ahova, szinte hihetetlen, be is jutott: Barta János ragaszkodott a fölvételéhez. Végzése után pedig alkalma nyílt visszatérni az egyetemre, később Czine Mihálynál lett aspiráns, aki személyiségével is kivételes hatást tett rá. Nemcsak a Czine által képviselt irodalomeszményt, hanem az annak jegyében alkotókat is megismerte. A „népiek” még élő és jelentős műveket közreadó klasszikusai (Illyés, Németh László) és a nyomukba lépő nemzedék (Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor), a már történelmi becsű életművek és a folytatásukként értelmezhető kortárs irodalmi alkotások összetartozása természetes lett számára. És éppen ez az időszak, a hatvanas-hetvenes évek fordulója hozta meg a hivatalos politikában azt a (viszonylagos) fordulatot, amely lehetővé tette az elszakított nemzetrészek irodalmával való foglalkozást. Egyáltalán: a határon túli magyarokról való nyilvános beszédet.

Ennek eredményeként a hetvenes évek a határon túli magyar irodalmak, az egységes magyar irodalom (a nyugati persze még nem...) felfedezésének évtizede lett, ami az irodalomnak a nemzet életében való kiemelt fontosságát bizonyította. Görömbei András nem kevés kockázatot vállalva meghatározó szerepet játszott ebben a folyamatban. Nemzeti, erkölcsi, demokratikus elkötelezettségénél fogva – de kifejezetten irodalmi-szakmai okokból is. Az elszakított nemzetrészek irodalmában akkoriban születő alkotások jelentős részben egy klasszikus örökség továbbélését, megújulását bizonyították. Ott volt ebben Móricz realizmusa, Németh László minőségalapú magyarságeszménye, Illyésnek a nemzeti gondolkodást a szociális elkötelezettséggel egybeépítő demokratizmusa, Tamási „népi szürrealizmusának” folytatása. Irodalomtörténet és kritika így találkozott, organikusan kapcsolódott össze (hogy csak néhány jelképes nevet említsünk) Sinka István, Nagy László és Csoóri Sándor mellé a pályája zenitjére ért Sütő András, Kányádi Sándor vagy Farkas Árpád művészete.

Sokszínűségében is roppant határozott kontúrokat mutató kép ez. Nem kétséges, vannak értékek, amelyek nem kapnak különös hangsúlyt benne. De Görömbei András, amikor a számára legfontosabb értékekre tette fel az életét, nem tagadta meg azt sem, ami e körön kívül esett. Ugyanúgy, ahogyan egyetlen Arany- vagy Kölcsey-kutató sem gondolja azt, hogy Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty vagy Petőfi kevesebbet érne pusztán azért, mert ő mással foglalkozik. Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a hetvenes években nemzedéktársait meginterjúvoló Görömbei András Nádas Péterrel való beszélgetéséből lett a legnagyobb botrány, és hogy ez a páratlan jelentőségű sorozat másfél évtizedig azért nem volt hozzáférhető formában, mert ő enélkül nem volt hajlandó megjelentetni. Emlékszem arra is, mikor a hetvenes évek közepe táján két

akkori fiatal író frissen megjelent kötetéről beszélgettünk. A tőle távolabb álló Spiró György *Kerengőjét* a nagyszerűen induló, Görömbei irodalomszemléletéhez, lényéhez közelebb álló, a móríci elbeszélő hagyományt kirobbanó tehetséggel megújítani képes Balázs József (később Fábri Zoltán által sikeresen filmre vitt) *Magyarokját* vetette össze. Nem hagyva kétséget aziránt, hogy szívéhez az utóbbi áll közelebb. De, mint mondta, Spiró könyve a kidolgozottabb, megoldottabb.

Görömbei életútját látva arra is kell gondolnunk: létezik egyfajta szakmai munkamegosztás, ami közrejátszik abban, hogy ki kivel foglalkozik. Erre is gondolnunk kell, mikor látjuk, hogy a szakma egészen belül ő mire „szakosodott”. De látnunk kell azt is: tudományos és kritikusi munkásságának hőseit nem mások rovására találta meg. Tudnunk kell azonban arról is, hogy mindezek dacára sohasem véletlen, hogy nagy életművek kiket választanak kutatójuknak és közvetítőjüknek.

Az ő sorsa a népinek nevezett és a nemzeti sorskérdések iránt fogékony, azokért érzett felelősség áthatotta mű-együttes irodalma lett. Annak lett történésze, kritikus, interpretátora. Szerepe meghatározó lett több életmű recepcióját illetően, így Nagy László, Sütő András, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár mai irodalmi képének kialakításában döntő szerepe volt. Amire nem jutott fogyó idejéből, erejéből: egy átfogó, összefoglaló, a mai helyzetben érvényes, történetileg is megalapozott elméleti munka, amely mai szemmel méri fel a népi és nemzeti értékrend jegyében született életművek, mozgalmak, irodalom jelentőségét. Olyankor tehát, amikor már nem az irodalom és a nemzet jelenvaló szabadságharcának dimenziójában értékeljük a műveket. Utolsó köteteinek sok rész tanulmánya mutatja, hogy ez a kérdés milyen erősen foglalkoztatta, az pedig kétségtelen, hogy ennek az irodalmi közegnek ő volt a legavatottabb ismerője. Halálával a tudományt ért veszteségek sorában alighanem ez az első.

Ha Görömbei Andrást az Adyt búcsúztató Déry-írás címét parafrázálva az „utolsó nemzeti irodalomtörténész”-nek gondolom, azzal önmagában sem fölmagasztalni, még kevésbé kicsinyelni nem akarom. Attól még nem jó valami, hogy nemzeti: ha jó, akkor az attól nemzeti, hogy mindannyiunk javára jó. Görömbei András jó, nagyon jó irodalomtörténész volt. Lelkiismeretes, szorgalmas, kivételes munkabírású, sokoldalúan felkészült, érzékeny elemzőkészségű, nemcsak az irodalom, hanem a politika és a társadalom történetében is jártos kutató, az élő irodalom sokféle színterén jártos, minden irányban nyitott kritikus. De ami ugyanilyen fontos: kétségbevonhatatlan moralitása, nyíltszívű, közvetlen, tudására szerény ember is. Felmérhetetlen, mit tett azért, hogy a pártállam ideológusai által önmagától elzárt nemzet magára találjon.

Szakmai, szerkesztői munkája közéletiségével Görömbei András kivételes autoritást érdemelt ki, a mindennapjainkat belengő csöndes, szellemi hideg-polgárháború közepette elsősorban a „népi”-nek vagy „nemzeti”-nek nevezett oldalon lett kétségbevonhatatlan, minden áramlat szemében elfogadott tekintély. Az elmúlt években jószerével már egyedül, de mindenképpen kimagasló mértékben. Olyannyira, hogy e szűkebb körön kívül is elismerték és nagyra tartották – mert teljesítményével megszolgált ezt. Autoritásából az irodalmi alkotás, az irodalomról való gondolkodás nemzeti paradigmája is részesült.

Halála után nincs közöttünk hozzá hasonlóan elismert, az övéhez mérhető tekintélyű irodalomtörténész. Ez azt jelenti, hogy az eltérő paradigmák, eltérő szociokulturális beágyazottságú, esetenként élesen szembenálló

ideológiai-politikai elképzelések jegyében működő, szakadozott képet mutató szellemi-irodalmi életben olyan vákuum keletkezett elárvult helyén, amelynek hatását pontosan még nem ismerhetjük. Azt azonban tudjuk, hogy az értelmes, az eltérő nézetek megbecsülése jegyében zajló párbeszéd esélye nélküle még nehezebben képzelhető el.

Búcsúzni tőle ezért sem lehet. Egy darabka bennünk belőle itt marad. A tekintetéből, biztatásából, hitéből és szomorúságából. Abból, ahogyan mindannyiunkért dolgozott. Ahogyan megmutatta nekünk a jobbik énünk. *Lángot lehelt a deres ágra, a szívárványra is fölfeszült.* „Diadala mégis a fegyelme, / nem csitul mégse, virrasztani hív” – ahogyan talán legkedvesebb költőjénél, Nagy Lászlónál Bartókról olvashattuk.